

Університетська лекція Шевченкіана Каразінського університету (40-ві роки XIX - початок XXI ст.)

Незважаючи на жорстокі переслідування Т. Шевченка, ще за його життя з'явилася досить велика кількість не тільки газетних та журнальних статей, а й ґрунтованих наукових розвідок про творчість поета. Серед авторів цієї літератури чимало викладачів та вихованців Харківського університету. Так, першим, хто зробив спробу наукового аналізу ранніх творів Т. Шевченка, був майбутній член Кирило-Мефодіївського братства М. Костомаров. Він у своїй праці «Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке», більше, ніж його сучасники, наблизився до аргументованого з'ясування особливостей тогочасної української літератури, вбачаючи їх у тісному взаємозв'язку мистецтва слова з життям народу. Найпереконливішим свідченням цього є творчість автора «Кобзаря». На думку дослідника, Т. Шевченко - «это целый народ, говорящий устами своего поэта». У колі тих, хто багато уваги приділяв вивченню творчості Т. Шевченка, необхідно назвати автора тритомної «Истории запорожских казаков», вихованця Харківського університету Д. Яворницького. Особливо цінною є його велика студія «Запорожцы в поэзии Шевченко». Причиною того, що українське шевченкознавство було започатковане не викладачами Харківського університету, а його випускниками, які працювали в інших містах, було те, що безпосередньо посприявши появі перших паростків національного відродження, він перебував під особливим наглядом. І все одно навіть у таких умовах окремі викладачі Харківського університету виявляли свою любов до геніального поета.

Найпопулярнішою формою її було вшанування пам'яті Кобзаря та читання лекцій про його творчість, зокрема професорами Петром та Миколою Лавровськими, І. П. Сокальським, О. П. Зерніним та ін. На жаль, згадані лекції викладачів не були оприлюднені. Але вони зробили великий вплив на тих, хто їх слухав, передусім на М. Сумцова, який згодом стане одним з найкрупніших шевченкознавців Харківського

університету. Особливо велика заслуга М. Сумцова у дослідженні фольклоризму та етнографізму поезій Т. Шевченка, його малярської спадщини, зв'язків із Слобожанщиною, ставлення до церкви та релігії.

Завдяки М. Сумцову до нас дійшли цінні відомості про ті зусилля О. Потебні, зокрема читання лекцій, які відіграли значну роль у розвитку університетського шевченкознавства. У них хоч і стисло, але досить виразно була намічена програма дій на майбутнє, яка стимулювала зацікавленість молодих учених до глибокого і всебічного вивчення творчої спадщини Т. Шевченка. До цього, як і раніше, долучалися навіть ті вихованці Харківського університету, які працювали в інших містах. Так, Д. Овсянко-Куликовський у своєму виступі на засіданні Петербурзької Академії наук в 1911 році підкреслював: «Со своим «Кобзарем» Шевченко явился выразителем и возбудителем национального возрождения Украины».

Проблема «Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство» стала об'єктом вагомих наукових спостережень відомого історика, ректора Харківського університету Д. Багалія. Уперше вони були оприлюднені у вигляді вступної статті до видання «Кобзаря» 1918 року, а потім (1925) окремим виданням як історико-літературна розвідка. Через рік (1926) з'являється рецензія Д. Багалія на фільм «Тарас Шевченко», в якій зроблено ґрунтовний аналіз художнього втілення образу Кобзаря. Роздуми І. Багалія про Шевченкові поеми «Сон» і «Кавказ» знайшли своє відображення у вступній статті до їх видання 1927 та 1928 рр. Д. Багалієм також написана разом із П. Филиповичем вступна стаття до видання поеми Т. Шевченка «Єретик».

Цілком природно, що після початку Української національно-демократичної революції в 1917 році відкривалися нарешті нормальні можливості для розвитку справжнього, наукового шевченкознавства. На жаль, вони швидко були обмежені перемогою тоталітарного режиму. Розгромно-наступальний тон більшовицької критики яскраво демонструють виступи В. Коряка та В. Десняка. Вони гостро критикують праці науковців Інституту літератури імені Шевченка передусім за те, що в них «не знайшлося місця для методи марксистської». Такі упереджені й безпідставні звинувачення викликали заперечення сучасників. Адже саме завдяки зусиллям шевченкознавців першої половини 1920-х років було спростовано поширений за царизму погляд на поета як на літературного продовжувача творчості кобзарів. Доведено, що Шевченко - висококультурна людина, яка була тісно пов'язана з передовими діями, суспільним і літературним рухом своєї епохи. Пізніше з'явилися праці, зокрема М. Сулими, А. Шамрая та О. Синявського, присвячені дослідженню мовної та версифікаційної майстерності поета.

Незважаючи на несприятливі умови та систематичні перешкоди, не виключаючи й репресій, харківські шевченкознавці прагнули бодай у межах можливого об'єктивно висвітлювати життєвий і творчий шлях Т. Шевченка. Неабияку роль у цьому процесі відіграли представники старої, т. зв. академічної науки, долаючи шалений опір нової генерації, яка змушена була хоч іноді рахуватися з авторитетами і досвідом крупних учених. Зроблені І. Айзенштоком і М. Плевакою редакція і примітки до книги: «Т. Шевченко. Поезії. «Кобзар»», що з'явилися 1925 року, були певним внеском до наукового видання творів поета. Попри те, що автор статті «Шевченкознавство як наука» А. Машкін дає різко критичну оцінку дорадянського етапу шевченкознавства, у ній накреслена програма наукового дослідження спадщини основоположника нової української літератури.

Плідна діяльність Інституту літератури імені Шевченка, долаючи ідеологічні обмеження і тиск, визначає основні досягнення шевченкознавства другої половини 1920-х - I половини 1930-х років. За цей час покінчено з кустарщиною і покладено початок плановому дослідженню життєвого і творчого шляху письменника. Багато зроблено по збиранню рукописної і малярської спадщини Шевченка. Завершується становлення шевченкознавства як окремої наукової галузі.

Друга половина 1930-х років характеризується помітним зростанням інтересу шевченкознавців до дослідження стилю, віршування, жанрової специфіки та інших особливостей поетики основоположника нової української літератури. Харківська шевченкіана збагачується новими іменами дослідників. Так, наукові пошуки І. Пільгука завершуються виготовленням і захистом кандидатської дисертації на тему «Народнопоетична основа творчості Т. Шевченка». Проблеми «Шевченко і народна творчість» торкається також інший молодий учений С. Шаховський, паралельно висвітлюючи питання взаємин українського поета з російськими революціонерами-демократами. Наукові студії І. Балаки спрямовані на дослідження основних поглядів поета, зокрема - революційних та патріотизму. Об'єктом спостереження іншого харків'янина С. Крижанівського стає малодосліджена Шевченкова проза. Особливою ґрунтовністю та різноманітністю тематики відзначаються студії О. Білецького, виходячи за межі національного контексту.

Незважаючи на те, що більшість праць харківських шевченкознавців оприлюднена лише

в газетах, однак і в них також порушуються досить важливі питання, зокрема - доля жінки у творах Т. Шевченка, думки про нього І. Франка та інші. Про вагомий зміст більшості газетних студій, зокрема І. Дорошенка, С. Скубака, Р. Мінаєва, С. Шаховського та П. Яременка, свідчить поява їх у доопрацьованому вигляді в наукових виданнях. У них оприлюднені також цікаві розвідки О. Ремінника «Мотивы прометеизма в творчестве Т. Г. Шевченко» і О. Розенберга «Вопросы ритмики Т. Г. Шевченко».

Після визволення Харкова від німецько-фашистських загарбників шевченкознавчі праці з'являються теж переважно у вигляді газетних статей, авторами яких є філологи - М. Зверев, Є. Пономаренко, П. Вербицький, С. Браславський, історики і філософи - С. Королівський, Д. Острянин та ін. Суто науковою студією слід назвати кандидатську дисертацію І. Журби «Епитет у поезії Т. Г. Шевченка», яка стала першим вагомим внеском у розвиток шевченкознавства повоєнного періоду, а також інтенсивні студентські пошуки П. Коржа, Л. Півненко, М. Кравчуна, Л. Лещенка, результати яких друкувалися після виголошення їх на студентських наукових конференціях. Завершується післявоєнне десятиліття другим крупним досягненням університетських шевченкознавців, яким став захист кандидатської дисертації І. Булашенко на тему: «Т. Г. Шевченко в українській радянській літературі».

Особливо плідними у дослідженні життєвого і творчого шляху поета виявилися 60-ті роки ХХ ст., упродовж яких видруковано понад сто шевченкознавчих праць. Авторами ювілейних студій, як правило, виступають уже згадані раніше викладачі Харківського університету, передусім І. Булашенко, яка оприлюднила три статті та книгу «Т. Г. Шевченко в українській художній літературі». Кілька студій про Кобзаря написав І. Балака, в яких аналізується боротьба за Шевченка в дорадянській критиці. Перу В. Бояновича належить студія «Вечно живой». У цей же час член кафедри російської літератури В. Кнейчер оприлюднює статтю про основоположника нової української літератури «Певец свободы». Паралельно з названими авторами друкують свої праці також молодші дослідники. Так, Л. Бикова простежила особливості використання художнього досвіду Т. Шевченка у творчості Панаса Мирного, Л. Коломієць та А. Майборода оприлюднили нові архівні матеріали про вшанування пам'яті Кобзаря на Лівобережній Україні.

Помітно активізувалися харківські шевченкознавці в 1964 році, передусім викладачі кафедр української літератури і мови. Серед них: Л. Бикова, перу якої належить стаття «На честь ювілею: університет до 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка», І. Балака - «Доля жінки - доля народна», М. Кенігсберг - «Гордість нашого міста», Рєва П. А. - «Слово про великого Кобзаря» [155]. Аналіз відгуків письменників про Т. Шевченка зробили мовознавці М. Протасова - «Ярослав Галан про Кобзаря» та Я. Ніколенко - «Коцюбинський про великого Кобзаря». Низку статей про українського

поета оприлюднили також члени кафедри російської літератури: М. Легавка - «Росії вірний друг» та М. Черняков - «В Тарасовій школі. Шевченко і російські радянські поети».. Помітним є також доробок викладачів зарубіжної літератури, зокрема Н. Корж, яка проаналізувала античність у творчості Т. Шевченка та спільне в художній практиці Кобзаря й Овідія. Б. Тульчинська зосередилася на визначенні місця поета у світовій літературі. Не залишилися байдужими й історики. Статті у пресі видрукували: Ю. Шиловцев - «Любов і ненависть» та І. Рибалка - «Великий український революціонер-демократ». Розвідку «Философские взгляды Кобзаря» оприлюднили члени кафедри філософії М. Копаниця та М. Партолін. Необхідно зауважити, що в значній частині ювілейних студій стисло викладено нові, цінні й цікаві спостереження. Такими є статті: С. Королівського - «Це було в 1914-му...» (про дві прокламації харківських студентів щодо заборони вшанування пам'яті Т. Шевченка), М. Зельдовича - «Слово союзников: Неизвестная статья о Тарасе Шевченко», наукові спостереження ректора університету В. Хоткевича та його заступника О. Терещенка.

У вивченні творчої спадщини Кобзаря активну участь взяли також студенти. Однак основними були все-таки наукові праці викладачів та випускників Харківського університету. Так, Є. Вербицька переконливо довела наявність подібних прийомів і засобів у творчості Тараса Григоровича Шевченка і Карела Гавлічка-Боровського, І. Булашенко ґрунтовно проаналізувала роль творчого домислу в післявоєнній історико-біографічній прозі про Т. Г. Шевченка, В. Кнейчер присвятив окремий розділ своєї монографії висвітленню Шевченкових зв'язків з літературами інших народів. Перу С. Колодяжного належать дві досить змістовні праці про поетику Кобзаря: «Засоби евфонії поезій Т. Г. Шевченка» та «Звукова інструментація поезій Т. Г. Шевченка». Твердження про те, що Т. Шевченко є основоположником сучасної української мови, визначає основну думку статті Ф. Медведева. Своєрідність використання мовних засобів комічного у повісті Т. Шевченка «Прогулка с удовольствием и не без морали» послужила об'єктом дослідження Г. Шкляревського.

У колі університетських шевченкознавців з'являються також нові автори, зокрема Л. Лисиченко, П. Моргун, Г. Повх, Л. Полякова. Особливо активно розпочала досліджувати мовний драматургізм Шевченкових творів О. Клименко. Не меншою результативністю своєї роботи виділяється завідувач кафедри зарубіжної літератури О. Миронов. Розпочавши в 1967 році аналіз ролі і значення перекладів творчої спадщини Т. Шевченка німецьким поетом Е. Вайнертом, він на початку 70-х років успішно захищає кандидатську дисертацію на цю тему. Одночасно з написанням численних наукових розвідок про переклади поезій Кобзаря на іноземні мови О. Миронов брав безпосередню участь у підготовці до друку багатотомного видання творів Еріха Вайнерта, зокрема сьомого тому, в якому вміщено переклади 68 творів Т. Шевченка.

Починаючи з 1976 року, паралельно з О. Мироновим активно включається в дослідження перекладів Т. Шевченка на німецьку мову аспірантка кафедри зарубіжної літератури Харківського університету ім. В. Каразіна О. Панченко. Вона в 1977 році успішно захищає кандидатську дисертацію на тему: «Творча спадщина і перекладацька практика. До проблеми відтворення А. Куреллою поезії Т. Шевченка німецькою мовою». За порадою О. Миронова переклади поезій Т. Шевченка на французьку мову стають об'єктом дослідження викладачки кафедри французької мови В. Кухтенко. У співавторстві з ним вона оприлюднила дві статті: «З історії перекладу творів Т. Шевченка у Франції» та «Стихотворение Т. Шевченко «Садок вишневий коло хати...» в первых переводах на французский язык». Кілька праць В. Кухтенко видрукувала самостійно. Проблемою перекладу творчої спадщини Кобзаря на інші мови успішно займалися також викладачі російської та української кафедр мови і літератури - О. Фінкель, Р. Тростинська, В. Бондар та А. Свашенко.

У 80-х роках ХХ століття члени кафедри української мови знову повернулися до розробки проблеми мовних традицій Т. Шевченка в українській літературі, розпочатої раніше Л. Лисиченко та П. Моргуном. Наприклад, В. Калашник ґрунтовно аналізує особливості використання поетичної фразеології, зокрема Шевченківської, в українській художній мові радянського періоду, Л. Савченко - Шевченківські традиції поетичного слововживання в сучасній українській радянській ліриці. Готуючись до 175-річчя від дня народження Великого Кобзаря, члени кафедри української літератури також зробили помітний внесок у розвиток шевченкознавства. Так, Ю. Ісиченко видрукував низку статей у періодичних виданнях, зокрема про звеличення геніального поета народною пам'яттю, про вплив творчості Т. Шевченка на розвиток української ментальності. Започатковане В. Бояновичем у 70-х роках ХХ ст. дослідження драматургічної шевченкіани аналізом поеми П. Тичини «Шевченко і Чернишевський», успішно продовжив І. Михайлин, простеживши особливості відображення «Кобзаря» у драматургії 1920-х років. Однак, на думку авторів вступної статті бібліографічного покажчика «Шевченкознавство в Харківському університеті» І. Булашенко та М. Красикова, найбільшим досягненням драматургічної шевченкіани цього періоду є науковий доробок О. Чугуя, який упродовж 80-х років ХХ століття видрукував на сторінках Вісника Харківського університету та інших видань серію статей про особливості поетики Кобзаря, а до 175-річчя від дня його народження окрему книгу «Драматургічні елементи в ліриці Т. Г. Шевченка». До створення харківської шевченкіани долучилися також викладачі кафедри російської літератури, зокрема М. Гомон, який, крім ювілейної статті ««Кобзарь» и церковники», оприлюднив віднайдені ним в харківських архівах цінні матеріали про Т. Шевченка. Не менший інтерес у дослідників викликала також стаття Р. Піддубної «Федор Достоевский и Тарас Шевченко...».

Цілком закономірно, що із здобуттям Україною незалежності в 1991 році шевченкознавці одержали можливість значно глибше й об'єктивніше досліджувати життєвий і творчий шлях основоположника нової української літератури. Така особливість простежується

уже в дисертаційному дослідженні В. Калашника «Українська поетична фразеологія і афористика поетичної мови пожовтневого періоду», студіях І. Михайлина - «Над рядками «Катерини»», «Славних прадідів великих правнуки погані» та науково-літературному есе «Достоевський і Шевченко». У період незалежності України продовжують активно працювати О. Миронов та О. Рожина (попередні студії видрукувані під прізвищем Панченко або Мартинова), простежуючи особливість перекладу творів Т. Шевченка на німецьку мову. Виразну полемічну спрямованість має виступ О. Чугуя на Третньому Міжнародному конгресі українців з доповіддю на тему «Шевченко як міфоруїнівник».

1998 року побачила світ збірка студій «Слово про Шевченка», яка засвідчила значні досягнення харківських науковців у дослідженні творчої спадщини основоположника нової української літератури на цьому етапі. Одинадцять із тринадцяти її авторів - викладачі Харківського університету, зокрема - Ю. Безхутрий (вступ), І. Михайлин («Українці й великороси в Тараса Шевченка»), М. Кудряшова («Шевченко в історико-літературних працях і поетичній творчості неокласиків»), В. Дорошенко («Шевченкові джерела ранньої творчості Остапа Вишні (1918–1920)»), М. Філон («Символічні значення лексичних одиниць у поезії Тараса Шевченка»), Р. Трифонов («Мова творів Тараса Шевченка в дискусії ХХ ст. з питань вироблення норм української літературної мови») та О. Миронов («Поезія Тараса Шевченка «Минули літа молодії...» в німецьких перекладах К. - Е. Францо́за і норвезьких - А. Г. Ю́нге та Б. Валлерга́ва»). У цьому ж році І. Михайлин оприлюднює статтю «Тарас Шевченко в літературних інтерпретаціях Миколи Костомарова».

Новим підходом, позбавленим будь-яких упереджень, відзначається видрукувана у Віснику Харківського університету (1999) стаття «Феномен Тараса Шевченка в історії української літератури та літературної мови», авторами якої є Ю. Безхутрий, В. Калашник та М. Філон. Аналогічними є й інші статті, зокрема - В. Зубань, Л. Хавкіної та С. Шекери. Подібні особливості притаманні також статтям «Біблія і Тарас Шевченко» Ю. Ісіченка, та «Братство тарасівців» С. Наумова, «Шевченкіана Павла Филиповича» В. Дорошенка, працям О. Рожини та О. Телехової.

Отже, перше десятиліття незалежності України засвідчило неабияку активність харківських шевченкознавців. Аналогічна особливість простежується і в наступні роки. Так, на початку третього тисячоліття з'являється студія Л. Хавкіної - «Тарас Шевченко і харківські поети-романтики», три розвідки М. Сподарця про вплив Тараса Шевченка на творчість неоромантика Івана Багряного та українське літературознавство 1920-х років і стаття В. Дорошенка - «Поетика Т. Шевченка: із досвіду студій 1926–1950 років. 2005 рік засвідчує оприлюднення студій О. Борзенка - «Тарас Шевченко і Григорій Квітка», В. Калашника - «Концепт «доля» в поетичній картині світу Тараса Шевченка», М. Філона -

«Хрест як прецедентний текст і символ національної культури в поезії Шевченка», Т. Чугуя - «Відображення історіософських роздумів Т. Г. Шевченка в його поетичній спадщині». Позитивної оцінки заслуговує неодноразово виданий у Харкові «Кобзар» Т. Шевченка. Підготовку цього видання, передмову і коментарі до нього здійснив викладач кафедри українознавства М. Зубков. Його перу належить також низка статей, спрямованих на реставрацію спотворених цензурою поезій Кобзаря.

На середину другої половини першого десятиріччя ХХІ століття припадає публікація вагомого дослідження Д. Чорного «По лівий бік Дніпра», окремий підрозділ якого - «Шевченківські дні», приурочений аналізу святкування Шевченківського ювілею на теренах Слобожанщини в 1914 році. У цей же період з'являються студії О. Борзенка «Феномен Тараса Шевченка в аспекті української релігійної традиції» і «Тарас Шевченко та його літературні попередники», а також стаття М. Філона «Заповіт» українського поета-пророка».

Перші роки другого десятиріччя ХХІ століття засвідчують появу студії В. Калашника та М. Філона «Харківське шевченкознавство 20 -30-х років ХХ сторіччя: парадигми досліджень і лінії наукового пошуку», трьох праць М. Сподарця про літературно-критичну діяльність В. Коряка, наукових розвідок Л. Савченко - «Мотив чужини у рослинних образах Тараса Шевченка» Р. Трифонова - «Металінгвальні вислови в епістолярії Тараса Шевченка українською мовою» та І. Михайлина - «Літературно-критична шевченкіана Олеса Гончара». Не менш вагомими є також праці О. Телехової, написані у співавторстві з О. Тесленко: «Українська література. Завдання для навчальних і контрольних робіт» (для 5 - 8 та 9 - 11 класів).

У доробку викладачів харківських вузів, колишніх вихованців Каразінського університету, заслуговують уваги праці науковців педуніверситету імені Г. Сковороди - А. Ярещенка, Л. Ушкалова та А. Новикова. Зауважимо, що в Харківському художньому музеї уже багато десятиліть представлена постійна експозиція, до якої включено також Шевченкові роботи. У фаланзі співробітників - С. Пилипенка, В. Кацай та інших, які доклали багато зусиль для створення і функціонування експозиції, почесне місце займають також випускники Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, зокрема М. Безхутрий та О. Денисенко.

Серед шевченкознавців, вихованців Харківського університету, які проживають і працюють в інших містах, треба назвати доцента Львівського інституту післядипломної освіти І. Приходько, завідувача кафедри української мови Луганського педагогічного університету імені Т. Шевченка В. Ужченка, викладача Донецького педуніверситету Ф. Пустову. Але найбільше їх потрапило до Києва - С. Шаховський, І. Пільгук, І. Білодід, В. Бородин, Ю. Станішевський та ін. Є й такі, що займаються шевченкознавством, перебуваючи за межами України - І. Шишов (Росія), М. Ласло-Куцюк (Румунія), Ю. Шевельов (США).

Отже, здобутки викладачів та вихованців Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна у галузі шевченкознавства є вагомим результатом тривалих у часі наукових пошуків, започаткованих М. Костамаровим. Вони одержали гідне продовження в працях його наступників - О. Потебні, Д. Яворницького, Д. Багалія та М. Сумцова, інших науковців другої половини XIX - поч. XX ст. За цей період було зібрано чимало матеріалів для висвітлення життєвого і творчого шляху Кобзаря, зроблені перші спроби аналізу окремих творів і періодів діяльності поета. Особливо пожвавилася дослідницька діяльність викладачів та вихованців Харківського університету імені в галузі шевченкознавстві після здобуття Україною незалежності. За цей час викладачі та вихованці Каразінського університету написали понад сто шевченкознавчих розвідок. Їх авторами, крім відомих раніше дослідників життєвого і творчого шляху Кобзаря - О. Клименко, В. Калашника, О. Миронова, І. Михайлина, О. Рожиної, Л. Савченко, О. Телехової, О. Чугуя, стали також представники молоді цього покоління – О. Борзенко, Ю. Ісиченко, Л. Ушкалов, М. Філон, М. Зубков, М. Кудряшова, М. Сподарець, Р. Трифонов, Л. Хавкіна та інші.

Доц. О. ЧУГУЙ, кафедра історії української літератури,

Т. ЧУГУЙ, директор Центру українознавчих студій імені Д. І. Багалія.